

Гандзілевська Г. Б.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОБДАРОВАНИХ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЧЕРЕЗ САМОРЕАЛІЗАЦІЮ В УЧНІВСЬКОМУ КОЛЕКТИВІ

У статті здійснено теоритичний аналіз основних підходів, пов'язаних із проблемою “обдарована дитина”, виділено низку особливостей обдарованої дитини в молодшому шкільному віці, вирішено поняття “самореалізація молодшого школяра” та вказано на актуальність цього процесу для соціалізації обдарованої дитини.

Ключові слова: обдарована дитина, соціалізація, самореалізація молодшого школяра.

В статье произведен теоретический анализ основных подходов, связанных с проблемой “одаренный ребенок”; выделено ряд особенностей одаренного ребенка в младшем школьном возрасте, выделено понятие “самореализация младшего школьника” и указана актуальность этого процесса для социализации одаренного ребенка.

Ключевые слова: одарённый ребёнок, социализация, самореализация младшего школьника.

In this article we accomplished a theoretical analysis of the main approaches, which are connected with a problem “a gifted child”. We distinguished peculiarities of the gifted child in primary school, extracted the notion “self-realization of the pupil (student) in primary school”, and pointed the urgency of this process in socialization of the gifted child.

Keywords: a gifted child, self-realization of the pupil (student) in primary school, socialization.

Обґрунтування проблеми. Як свідчить аналіз теоретичних положень та практичний досвід, розв'язання проблеми соціалізації обдарованих дітей стосується насамперед підліткового та старшого шкільного віку. Однак дослідження обдарованості дітей молодшого шкільного віку набуває актуальності у зв'язку зі зміною соціального середовища, адаптацією до учнівського колективу. Потреби в навчальних успіхах та спілкуванні, що є базовими для цього віку, не завжди задовільняються в навчальній діяльності, що, у свою чергу, спричиняє спад мотивації до провідної діяльності та створює значні труднощі для повноцінного розвитку дитини. Зі вступом до школи

змінюється як характер ставлення дитини до навколишнього світу, так і до самої себе, ускладнюються завдання, які потрібно розв’язати, тобто виникає необхідність надбання нових знань, умінь і навичок. Успіх розв’язання завдань, що виникають при цьому, залежить від соціальної адаптації до колективу та поглиблення рефлексії молодшого школяра.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Теоретичний аналіз проблеми обдарованості дає підстави стверджувати про відсутність усталеної дефініції цього феномену та виділити суперечності щодо трактування цього поняття. Так, окремі дослідники розглядають обдарованість як суто біологічне явище, сукупність задатків, природних даних, характеристику ступеня виразності та своєрідності природних передумов здібностей (Ф. Гальтон; С. Спірмен; Р. Хернстейн, Мюррей; О. Колупаєв, В. Ключев); ставлять знак рівності між обдарованістю та здібностями (Н. С. Лейтес); вважають здатністю, точніше здатністю до розвитку здібностей (Г. С. Костюк); високим рівнем розвитку системи когнітивних процесів (Г. Мюнстернберг, Г. Россолімо; В. Меде, У. Штерн та ін.), пізнавальними можливостями до навчання (А. Біне, Г. Айзенк, Дж. Гілфорд та ін.), високим рівнем творчого потенціалу, що активізує дослідницьку діяльність, створення творчих “продуктів” у різних сферах життя (Д. Б. Богоявленська, О. М. Матюшкін, В. С. Юркевич та ін.), наголошують, що обдарованість може виявлятися лише в конкретній діяльності (Б. М. Теплов та ін.). Відповідно до останнього погляду критерієм розпізнавання обдарованості є значні досягнення в діяльності, тобто такі, які “різко виділяють їх (обдарованих учнів) з-поміж контактного оточення” (О. Л. Музика) [3, с. 39]. У свою чергу ця особливість має безпосередній вплив на соціальні стосунки обдарованої особистості. Н. В. Лук’яничук, досліджуючи психолого-педагогічний супровід обдарованої особистості, зазначає, що найбільше досліджень дитячої обдарованості, а саме проявів креативності дитини та їхньої підтримки, проведено американськими психологами, педагогами, дослідниками і вченими К. Текекс, М. Карне, Дж. Гілфордом, Б. Блумом, Дж. Рензуллі, Ф. Уільямсом та іншими. При розробці програми навчання обдарованих дітей у США було використано чотири концептуальних моделі, що умовно названо – “Вільний клас”, “Структура інтелекту” Гілфорда, “Три види збагачення навчальної програми” Рензуллі та “Таксономія цілей навчання” Блума. Ці моделі було широко застосовано у зв’язку з тим, що вони надали принципи та підстави індивідуалізувати програми процесу викладання для обдарованих і талановитих [6, с. 252].

На сьогодні в Україні вже напрацьовано значний фонд досліджень, пов'язаних із підтримкою обдарованих дітей. Закон Верховної Ради України “Про позашкільну освіту” (червень 2000 р.), Укази Президента України “Про державну підтримку обдарованої молоді” та “Програма роботи з обдарованою молоддю на 2006-2010 рр.” свідчать про пошуки сприятливих умов для розвитку творчого потенціалу дітей та молоді, стимулювання самореалізації творчої особистості в сучасному суспільстві.

Завданнями дослідження є: виділити особливості обдарованої дитини, зокрема в молодшому шкільному віці, вирізнити поняття “самореалізація молодшого школяра” та визначити актуальність цього процесу для соціалізації обдарованої дитини

Виклад основного матеріалу. Загальновідомими є дані про дезаповненість обдарованих дітей. У контексті цього О. Л. Музика наголошує на внутрішньому конфлікті між їхнім бажанням бути таким, як усі, чи бути обдарованими, що, у свою чергу, у підлітковому та юнацькому віці веде до втрати обдарованості. “Більшість учнів, які вже мають ознаки обдарованості, відмовляються від них на користь соціальної злагоди, а ті, які не відмовляються, – відчувають на собі, на своїй ще не сформованій особистості, всю силу соціальних санкцій” [3, с. 39]. Таким чином, одна з основних особливостей обдарованих дітей – соціальна автономність – заслуговує окремого дослідження.

І. Дичківська на основі праць М. Монтесорі стверджує, що соціалізація може характеризуватися як процес засвоєння й використання дитиною у поведінці й діяльності системи цінностей, в яку вона включена. Соціалізації є найширшим серед тих, що характеризують процес формування особистості, оскільки воно передбачає не тільки свідоме засвоєння готових понять про довкілля та способи соціального життя, а насамперед створення власних ціннісних орієнтацій [2, с. 118]. Так, процес соціалізації тісно пов'язаний не лише з пізнанням особистістю навколишнього, а в першу чергу з її самопізнанням та в подальшому – самопрезентацією.

Аналізуючи “Концепцію виховання учнівської молоді у сучасному суспільстві” (автор А. Мудрик, 1991), Н. Корпач зазначає, що соціалізація – процес двосторонній. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству і соціальним групам, у які він входить. А з іншого боку, у процесі соціалізації він активно відтворює систему соціальних зв'язків і соціальний досвід [5, с. 18]. Таким чином, соціалізація – це шлях до самореалізації, який передбачає актуалізацію та презентацію власно-

го досвіду на основі визначеності у цьому середовищі. З віком межі соціальних завдань розширюються. Так, на відміну від дітей дошкільного віку, основним соціальним завданням яких є привернути увагу до себе, молодші школярі виконують завдання, пов’язані з інформаційним обміном, входженням у нові соціальні групи, дотриманням соціальних правил, звичаїв. Діти молодшого шкільного віку поступово вивчають соціальний світ, засвоюючи його принципи і правила. Загальновідомо, що в цьому віці зміна сприйняття оточенням дитини поступово відбивається і на сприйнятті нею самої себе. А тому соціалізація обдарованої дитини в першу чергу залежить від адекватного сприйняття нею себе.

Заслуговує уваги погляд на окреслену проблему Т. Титаренко. Вона виділяє поняття “нормальна адаптація” як адаптаційний процес, що приводить до стійкої адаптивності в типових проблемних ситуаціях без паталогічних змін структури особистості і водночас без порушень норм тієї соціальної групи, в якій відбувається життєдіяльність особистості [10, с. 48]. Основною ж метою соціально-психологічної адаптації (формування адекватної міжособистісної взаємодії) є самореалізація особистості. Знаходимо підтвердження і в дослідженнях представників гуманістичної психології, які соціалізацію розглядали як самоактуалізацію особистості. Таким чином, є підстави вважати, що задоволення потреби обдарованої дитини в соціальній адаптації (адекватне сприйняття себе в навколишньому середовищі) можливе через її самореалізацію.

Дитяча обдарованість, відповідно до досліджень Н. А. Карпенко, – цілісна, складна, багатогранна динамічна психологічна система, яка є підсумком індивідуального шляху розвитку і водночас потенціалом майбутнього розвитку, саме тому обдарованість дитини на кожному віковому етапі може бути належно зрозумілою лише з позиції системності і розвитку. Науковцем з’ясовано, що вираження і динаміка психологічних проявів обдарованості залежить від виду обдарованості (з іншого боку – специфіка прояву обдарованості є одним із критеріїв виділення її видів), віку дитини, умов її навчання і виховання, у тому числі сімейного [4].

За спостереженнями А. І. Савенкова, реальна педагогічна практика навчилася розмежовувати лише три категорії обдарованих дітей: діти з високими показниками рівня загальної обдарованості; діти, що досягли успіхів у певній сфері діяльності; діти, що добре навчаються в школі (“академічна обдарованість”) [9]. Проте проблеми, пов’язані з соціалізацією, характерні дітям усіх вищезазначених категорій.

Соціальна ситуація розвитку в молодшому шкільному віці, особистісний розвиток обдарованої дитини, відповідно до досліджень Ю. В. Паненкової, співвідносяться з формуванням її Я-концепції, зі зміною спонукальної сфери, спрямованості системи ставлень, розвитком самосвідомості, ціннісної свідомості, особистісної рефлексії і механізму самооцінювання. Обдарована дитина хоче знати, хто вона така, на що вона здатна, зіставляючи рівень своїх домагань з досягнутими результатами. Її ціннісна свідомість, самооцінка й рефлексія спрямовані на власне самоусвідомлення. Тому пошуки себе для обдарованої дитини молодшого шкільного віку тісно пов'язані з інтенсивним формуванням Я-концепції. Її Я-концепція визначає не просто те, що являє собою обдарована дитина, але й те, що вона про себе думає, як дивиться на свою діяльність й потенційні можливості свого розвитку [8].

Дітей віком від шести до дев'яти років М. Монтессорі називає “дослідниками”. У цьому віці діти, на думку педагога, – це вчені, які роблять постійні відкриття. Орієнтація на світ відбувається засобами власної діяльності, шляхом уяви створюється його цілісна картина. Домінантою природного розвитку дитини є орієнтація на навчальну і дослідницьку діяльність. І. Дичківська та Т. Поніманська, досліджуючи теоретичні засади та технології індивідуального виховання дітей відомого педагога-гуманіста, вирізняють поняття самореалізації маленької дитини як відкриття, “невідомою одиницею, що проявляє себе в цей момент” [2].

Л. Токарева, досліджуючи труднощі в соціалізації обдарованих дітей, на основі праць А. Маслоу стверджує, що може здійснитись через самореалізацію і самоактуалізацію в певному середовищі [11]. Підтверджує цю думку і О. Л. Музика. Науковець зазначає, що розвиток здібностей, “вміння знаходити діяльності для отримання визнання серед можливих варіантів, які пропонує життя, є тим загальним, який підвищує адаптивність людини в соціальному середовищі, забезпечує соціалізацію і соціальну адаптацію особистості та її розвиток у суспільстві” [2, с. 39]. Усвідомлення впливу розвитку здібностей на соціальну взаємодію простежується відповідно до сучасних досліджень починаючи з дошкільного віку. А тому молодший шкільний вік, який є періодом інтенсивного креативного становлення (І. Бех, Л. Божович, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Максименко та ін.) і характеризується сенситивністю до творчої діяльності (Я. Коменський, В. Сухомлинський та ін.) та оптимальним для особистісної самореалізації новоутворенням – рефлексією, є актуальним для стимулювання соціалізації обдарованої дитини цього віку через його самореалізацію.

У дітей початкових класів, як зазначає дослідниця молодших школярів останніх років Т. Більгільдеева, усвідомлення своїх можливостей і мотивів тільки формується, тому особливістю самореалізації особистості в цьому віці є її інтуїтивний, недиференційований, пошуковий характер [1]. У свою чергу, недостатній або негативний досвід дитини, який необхідний для соціального спілкування, недостатня психологічна підготовка створює суб'єктивні передумови виникнення труднощів у соціальній адаптації дитини. Так, створення психолого-педагогічних умов, пошуки засобів забезпечення успіху для реалізації потенційних можливостей дитини все більше набуває актуального значення. Солідаризуючи представникам гуманістичної психології та педагогіки, вбачаємо вихід з цієї ситуації у стимулюванні процесу самореалізації молодших школярів.

Дитина прямує шляхом самореалізації, коли живе за вимогами своєї сутності: задовольняє свою потребу в безпеці (повна сім'я, піклування, захист тощо); потребу в любові до себе (емоційне спілкування, ніжність, фізична ласка); потребу в навчанні (читати, писати, набувати знань у самообслуговуванні, засвоєнні правил поведінки, статевій ідентифікації та поведінці, у знайомстві зі світом дорослих і т. ін.); потребу бути собою (мати власні речі, свою територію, особисте життя, утверджувати себе в навколишньому світі). Якщо ці потреби не задовільняються впливовими людьми, діти затримуються в розвитку, регресують, виробляють механізми психологічного захисту або компенсаторні форми поведінки [7, с. 199]. Проте в цьому ракурсі слід наголосити і на ролі дитячого колективу. Адже саме вони охоплюють ту частину життєвого простору дитини, через яку пролягає її шлях у суспільство, вони є специфічним інститутом соціалізації дітей, унікальним соціальним простором, особливість виховного впливу якого полягає в тому, що він створює умови для реалізації потреб (найважливішою з яких є потреба в самореалізації, самовираженні, самоствердженні, самопізнанні і соціальному визначенні) і здібностей на основі своїх інтересів [5, с. 18-19].

Слід наголосити, що навчання, будучи провідною діяльністю, передбачає інші види реалізації свого потенціалу, які часто не функціонують у навчально-виховному процесі. Не маючи успіху в навчанні, дитина шукає інші способи компенсувати потребу в успіху. А оскільки вибір адекватних засобів компенсації в цьому віці обмежений, то самореалізація може здійснюється як протидія шкільним нормам.

Таким чином, самореалізацію молодших школярів визначаємо як поєднання заснованих на рефлексії процесів самопізнання, самовиз-

начення та самопрезентації актуалізованих можливостей дитини, які формуються шляхом її участі у системі різнопланових діяльностей, супроводжувані почуттями задоволення, відповідальності, успіху і критичною оцінкою інших та стимулюють її до самовдосконалення. У дослідженнях останніх років, зокрема В. Зарицької, наголошено, що у забезпеченні процесу особистісної самореалізації важливу роль відіграють мотиви, які актуалізують внутрішній потенціал особистості (самоактуалізація), сприяють вибору релевантної соціальної ролі, що є необхідною умовою людського співжиття (самовизначення особистості), а також потреби і прагнення оприлюднити власні успіхи й отримати оцінку своїх досягнень навколишніми (самопрезентація особистості). Вищеназвані процеси у дослідженні визначаємо етапами самореалізації особистості, умовою та результатами якої є рефлексія. Так, процес самореалізації молодших школярів розгортається в три етапи: самоактуалізація, самовизначення та самопрезентація особистості. Успішність у самореалізації обдарованої дитини в учнівському колективі залежить від виконання ними завдань у спеціально створених вчителем ситуаціях новизни, вибору, успіху для кожного.

Висновки. Враховуючи актуальність самореалізації для молодших школярів як заснованих на рефлексії процесів самопізнання, самовизначення та самопрезентації актуалізованих можливостей дитини, які формуються шляхом її участі у системі різнопланових діяльностей, супроводжувані почуттями задоволення, відповідальності, успіху і критичною оцінкою інших та стимулюють її до самовдосконалення, соціалізацію обдарованої дитини молодшого шкільного віку вбачаємо через їх самореалізацію в учнівському колективі. Розв'язання обдарованою дитиною таких завдань, як адаптація в учнівському колективі, індивідуалізація та інтеграція в ньому спонукатиме її до самопізнання, самовідкриття та самопрезентації. Результати наших досліджень можуть бути використані як в навчально-виховному процесі загальноосвітніх шкіл, так і в роботі позашкільних навчально-виховних закладів та в організації підготовки майбутніх психологів, учителів початкових класів, педагогів-організаторів у вищих навчальних закладах. Перспективою подальших розвідок у цьому напрямку є дослідження ролі психодраматичної гри у соціалізації обдарованої дитини.

Література:

1. Бильгильдеева Т. Ю. Воспитание личности младшего школьника как создание условий для ее самореализации: Автореф. дис.... канд. пед. наук. : 13. 00. 06. – Кострома, 1999. – 16 с.

2. Дичківська І., Поніманська Т. М. Монтессорі: теорія і технологія. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2006. – 304 с.
3. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир: Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
4. Карпенко Н. А. Генезисні аспекти розуміння батьками проявів дитячої обдарованості // Матеріали 2 Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (19-20 квітня 2010 року). – Т. 2. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – С. 233-235.
5. Корпач Н. І. Особливості соціалізації в дитячих організаціях / Проблеми педагогічних технологій. – Луцьк: Ред.-вид. відділ “Вежа” Волинського держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2004. – Випуск 2 (27). – С. 17-21.
6. Лук’янчук Н. В. Психолого-педагогічний супровід обдарованої особистості // Матеріали 2 Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (19-20 квітня 2010 року). – Т. 2. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – С. 252-255.
7. Уманець Л. Особистісні сюжети розвитку та психологічні ситуації / Основи практичної психології: Підручник / Панюк В., Титаренко Т., Чепелева Н. та ін. – 2-ге вид., стереотип. – К. : Либідь, 2001. – 536 с.
8. Паненкова Ю. В. Взаємозв’язок ціннісної свідомості й самооцінки в контексті проблеми особистісної адаптації обдарованих дітей // Матеріали 2 Всеукраїнського психологічного конгресу, присвяченого 110-й річниці від дня народження Г. С. Костюка (19-20 квітня 2010 року). – Т. 2. – К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2010. – С. 338-339.
9. Савенков А. И. Одаренные дети в детском саду и школе: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М. : Издательский центр “Академия”, 2000. – 232 с.
10. Титаренко Т. М., Лепіхова Л. А. Психологічна профілактика стресових перевантажень серед шкільної молоді: Науково-методичний посібник. – К. : Міленіум, 2006. – 204 с.
11. Токарева Л. Деякі аспекти соціалізації обдарованого молодшого школяра // Наукові записки. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України: В 4 т. / За ред. академіка С. Д. Максименка – К. : Главник, 2005. – Т. IV. – Вип. 26 – С. 149-157.